

MONOSTORI IMRE

Illusztrációk a Németh László-filológia nehézségeihez



Domokos Mátyás és Füzi László összefoglalóan alapozó dolgozatai, valamint Péter László gyakorlati fölvetései megfelelő kiindulópontot jelentenek egy jövőendő diskurzushoz a Németh László kritikai kiadás kérdéseiről. Az általuk megjelölt szempontok (az időbeliség és a szöveghűség – egyáltalán a hiteles szövegek) megkerülhetetlen alapelvek ennek az életműnek a hiteles feltárásában és interpretálásában. A kérdéshez hozzászólva – a címben ígértek szerint – kutatási gyakorlatomból említek néhány példát; néhány illusztrációt a kisebb-nagyobb szövegvariációk (ma még nyilván számolatlan) sokaságából és a kiadók, kiadások következetlenségeiből azok közül az esetek közül, amelyekkel a Németh László-esszéik tanulmányozása során az utóbbi időben találkoztam (anélkül, hogy módszeresen keresnem kellett volna őket).

Ezt megelőzően azonban érdemes utalni egyes szépirodalmi műveinek „klasszikus” érvényű szövegváltozataira, ugyanis – egyfelől – ennek az életmű-terrénumnak a vizsgálatát sem nélkülözheti a filológiai megközelítés; másfelől az innen idézendő két eset arra példa, hogy a változtatásokat Németh László alapos megfontolás után tette, még életében rendelkezett az ezzel kapcsolatos kérdésekről, illetve teendőkről.

Az egyik klasszikus példa az *Égető Eszter* történetében fontos szerepet játszó Méhes Zoltán esete. Az eredeti szöveg szerint a regény végén öngyilkos lesz. Pártideológusi rábeszélésre azonban az első négy kiadásba nem ez a történetváltozat került: Méhes nem lett öngyilkos. Az ötödik kiadástól (1964-től) kezdődően viszont helyreállt az eredeti verzió. Erről a történetről úgyszólván mindent tudunk¹, kevésbé ismert talán az utószó, melyet az említett ötödik kiadáshoz írt a szerző, s amelyik a maga szűkszavúságában is írói rendelkezés a továbbiakra nézve.

Megjegyzés az ötödik kiadáshoz

Amikor az Égető Eszter első kiadása megjelent: a külső lektor, akinek a tekintélye a kiadást lehetővé tette, bátor s megbecsülő véleményét két kívánsággal toldta meg; az egyik: hogy a könyv címét, amely eredetileg Őrültek volt, megváltoztassuk, a másik, hogy Méhes Zoltán a regény végén ne haljon meg. Ha ő öngyilkos lesz – mert ez történt –, abból azt a következtetést vonhatják le, hogy az olyanféle értelmiséginek, mint ő, nincs helye az új társadalomban. A címcseré azzal, hogy a körülötte levő bogaras emberekről

¹ Tóbiás Áron: Az *Égető Eszter* kiadásának hitóriája. = Tiszatáj 1997. 11. sz. 70–74. Domokos Mátyás: „Mi (nem) lett volna ha...” Németh László és a Méhes Zoltán-i sorsválasztás. = Kortárs, 1998. 10. sz. 63–74.

a hősnőre helyezte át a hangsúlyt, úgy hiszem, jó szolgálatot tett a könyvnek. De én méltányoltam a másik aggályt is s Méhest – ha kissé körülményes módon is – valóban életben tartottam. A könyv négy előző kiadása így jelent meg. A német kiadásban azonban, mint egyszerűbbet, az eredeti szöveget állítottuk helyre, s úgy hiszem, nincs ok többé, hogy az új kiadásban ugyanezt ne tegyük. Hisz azt, hogy a Méheshez hasonló értelmiségieknek van-e helyük vagy sem a demokráciában, a hozzá állítólag legjobban hasonló értelmiségi esetében könyvek egész sorának a kiadása döntötte el.

Budapest, 1964. augusztus 20-án.

N. L.

A *Galilei* című dráma negyedik felvonásának története talán még inkább ismert, mint a Méhes Zoltán-féle eset. A hiteles és jól követhető „megoldás” azonban ehhez képest sokkal többet vártott magára. Csak 1994-ben (tehát az eredeti mű megírása után több mint négy évtizeddel) került a nyilvánosság elé az eredeti negyedik felvonás szövege (Németh Ágnes szöveggondozási munkája nyomán, illetve Görömbei András tanulmánya és több más értékes és érdekes dokumentum társaságában).² Ha Németh László mindvégig jobban szerette is az *eredeti* változatot, noha sokak szerint az „új” (az általánosan elterjedt és ismert) negyedik felvonás a drámaibb, katartikus erőben súlyosabb; a majdani kritikai kiadás ebben az esetben sem mérlegelhet, mindkét változatot közölnie kell. (Csak emlékeztetőül: az eredeti szöveg befejezése ez: „Niccolininé: Valami baj van? Galilei: Nem, semmi. *(Elmosolyodva)* Csak a csúzos, melankóliás testbe szállt vissza – a régi Galilei.” A negyven éven át „érvényes” szövegváltozatban viszont Galilei megrendülve mondja: „Az erkölcsi törvény nem ismer tudóst és tudatlant, vagyonost, szegényt. Akármi van a fejemben, a Sinai-hegy nekem sem adott külön tízparancsolatot.”)

E két „megoldott” eset után nézzünk néhány olyan szöveget, szövegrészt szövegváltozatot, melyeknél az író *közvetlenül* nem nyilvánított (vagy már nem nyilváníthatott) véleményét ezen írásai utóéletéről s helyükről az életműben. (De ha nyilvánított volna is: a kritikai kiadásnak valamennyi variánsát be kell mutatnia, sok egyéb kommentárral, ide vonatkozó szakirodalommal és egyéb forrásokkal, ill. feldolgozásokkal együtt.) Típusuk szerint következnek, azaz igyekszem – jelzésszerűen persze – a problémák, a filológiai feladatok jellege szerint csoportosítani.

Elfelejtett szövegrészek

Az 1930-ban a *Nyugat*-ban megjelent Gellért Oszkár-verseskötetről írt műbírálóknak az *utolsó bekezdése* csak e folyóirat lapján maradt fenn, azaz mindmáig *egyetlen Németh-kötetben* sem szerepel. Ebben a részben a „magyar zsidó szellemiség” integrálhatóságának a kérdése kerül előtérbe, mely gondolat a megerősítését jelenti *alkati* (és nem „faji”) szempontú kritikai világképének. Gellért verseit olvasva – írja Németh László ebben az utolsó bekezdésben – gyógyult ki abból a tévhitéből, amely szerint „túl erős alkati távolságokon át a tehetség sem illeszkedhet be szervesen egy nemzet irodalmába. Ő az az író, aki végképp meggyőződött róla, hogy az irodalom csak másodsorban vér, elsősorban szellemi

² Németh László: *Galilei. A dráma „pere”*. 1953–56. Szerk. Töreki Attila. Debrecen, 1994. Csokonai Színház.

erőfeszítés dolga, s nincs az a nemzeti irodalom, amely egy tiszta erőfeszítés ajándékáról lemondhatna.” Az idézett szövegrészlet tehát nem szerepel egyetlen Németh-kötetben sem. A cikk csonkulásának pontos oka ismeretlen. Nem valószínű – miként más esetekben előfordult –, hogy maga a szerző találta volna „kényesnek” vagy erős, kellően át nem gondolt megfogalmazásnak ezt a bekezdést, hiszen itt éppen a „magyar zsidó” költészet integrálhatóságáról, értékeinek a befogadásáról van szó.³

A nagy feltűnést kiváltó *Kalangya*-cikk részlet viszont valószínűleg utólagos megfontolás után maradt – eleddig véglegesen – az újvidéki folyóirat lapjain. Az *Ember és szerep* 1933 novemberében kezdte közölni a *Kalangya*, a kérdéses szövegrész első, eredeti változata az 1934. januári számban jelent meg.⁴ Németh László itt az 1927-ben írt Ignotus-tanulmánya lényegét igyekszik rekonstruálni, magyarázni (mely tanulmány – folyóiratban egyáltalán nem – csak a *Készülődés* című könyve I. kötetében jelent meg 1941-ben). Ide kell másolnunk a *Kalangyából* a teljes szövegrészt, mivelhogy – említettük az imént – mindmáig *egyetlen Németh-kötetben sem* olvasható. „Szülőföldjéhez mindenkinek joga van, s egy erős közösség nem tagadhatja ki, akit befogadott. De ha nem tagadhatja ki, helyére szoríthatja. A zsidókérdés elsősorban magyarok és magyarok s csak másodsorban magyarok és zsidók ügye. Meg kell tenni, ami a kötelességünk, s akkor a zsidóság számára nincs más választás, mint alkalmazkodni ehhez a nagy nemzeti kötelességhez. A szászok nem vesztették el az erdélyi fejedelemséget, sőt hasznára voltak a másik két nemzetnek is; nem lehetnének a zsidók a magyar irodalom szászai? Én úgy képzeltem, ha a két fél legjobbai becsületesebben állnak szembe ezzel a sors föltette kérdéssel; együttélésünk is rendezettebbé, szebbé válik. Ignotus érdemei nyilvánvalók; de a helyén másnak kellett volna állni, s neki más helyen kellett volna állnia. 'Megértette' hőseit, de más sorsban élt, mint ők, nem volt-e könnyelműség rábízni húsz éven át a magyar tehetségekre szóló sors magyarázatát? A latin irodalomnak vannak nem latin írói; amíg a latin génuszé a vezetés, az ilyen spektrumnyúlás: gazdagodás. Egy helyére szorított és képességei és problémái irányában bontakozó magyar zsidó irodalmi [sic!] szerencse; egy ránkburjánzó, bennünket is elhamisító zsidó magyar irodalom: csapás.”

Az *Ember és szerep* 1934-ben könyvként is megjelent, ám már ebben sem szerepel az idézett passzus. Szerepel viszont egy tartalma szerinti magyarázat, e szövegrész (az eredetihez képest sokban finomított) gondolati összefoglalása.⁵ A Németh életműkiadás önéletírás kötetében megcsonkítva jelent meg még ennek az 1934-es kecskeméti kiadásnak a szövege is.⁶ A Püski-féle újrakiadás (2002-ben) helyreállítja a Németh László által 1934-ben átírt (és így jóváhagyott) szövegrészt, de nem utal a *Kalangya* lapján maradt (kb. fél oldalnyi) „eltűnt” szövegrészre.⁷ Persze nem is kell utalnia, hiszen a szerző által jóváhagyott könyvszöveget adták ki újra; egy majdani, kritikai kiadásnak azonban – értelemszerűen – figyelembe kell vennie és újra kell közölnie a *Kalangyabeli* szövegből kihagyott részt is.

3 Vö.: Gellért Oszkár: Valami a végtelen sugarakból. = Nyugat, 1930. 4. sz. (febr. 16.) 311. Viszont hiányzik: Készülődés. A Tanú előtt. I. k. Bp., 1941. Magyar Élet, 328. Két nemzedék. Bp., 1970. Magvető és Szépirodalmi. 170. A minőség forradalma. Kisebbségben. III. k. Bp., 1999. Püski. 1562.

4 Ember és szerep. = Kalangya (Újvidék), 1934. 1. sz. 39–47.

5 Ember és szerep. Kecskemét, 1934. Tanú kiad. 47.

6 Homályból homályba. I. k. Bp., 1977. Magvető és Szépirodalmi. 344.

7 Magam helyett. Tanulmányok az életéről. Szerk. Németh Ágnes. Bp., 2002. Püski. 275.

Kicenzúrázott, később visszaállított részek

Erősen csonkított szöveggel adták ki többször is a kitűnő Németh-szociográfiát, *A Medve-utcai polgárit*. A tanulmányfüzér először az *Iskola és Egészség* című szaklapban jelent meg 1937 októberében (különnyomatként is)⁸, könyvként 1943-ban.⁹ Van ennek a műnek egy fejezete, amely a *Faj* alcímet viseli. A későbbi kiadások közül háromból is hiányzik ez a (formátumától függően 5–7 oldalas) rész. Nem közli az 1963-as Németh-tanulmánykötet, *A kísérletező ember*, sem az életműkiadás ugyane címet viselő kötete, sem – értelemszerűen – az 1963-as kiadás szövegét újra nyomó 1988-as kiadás.¹⁰ Az eredeti (1937-es) szöveget a Püski-féle új keletű tanulmánygyűjtemény-sorozat állította helyre. (Azaz visszahozta az eredetileg 13. fejezetet.)¹¹ Az utolsó hiteles szövegű kiadástól eddig az időpontig – tehát – több, mint fél évszázad telt el.

A *Most, Punte, Silta* című cikk (1940)¹² – az első kötetbeli megjelenéskor is – ekként fejeződik be. „A magyar Kelet népei közül való; a német-olasz államszövetségben pedig legszorosabb sorsrokonai élnek mellette – s melegíthetik. 3. Végül amit a bécsi döntés is hangsúlyoz: fölnyílt határainkon a gazdaság keringése is szabadabban folyhat. Akármilyen rendbe kell beilleszkednünk, nagy előny számunkra s a rend számára is, ha együtt illeszkedünk bele.”¹³ Ennek a cikknek az 1973-as kiadásából kimaradtak az alábbiak: „a német-olasz államszövetségben pedig”, továbbá: „amit a bécsi döntés” kezdetű mondat.¹⁴ A Püski-féle újrakiadás (1992-ben) helyreállította a fél évszázadon át csonkán olvasható szöveget.¹⁵

Az először a *Magyar Csillagban* (1943-ban) folytatásokban megjelent *Népi író* című összegző tanulmány első fejezetében (*Egy kis szociológia*)¹⁶ van egy néhány soros, némi-képpen ironikus megjegyzés, amelyben a proletárlét jelszavának, illetve az értelmiségi magatartás igenlésének a fölcserélésére szólít fel Németh László. „A ’proletárok egyesüljete’ (melyben hallgatólag az is benne van, hogy sülljedjete mindnyájan proletárokká) a múlt század jelszava volt. Új szenvedélyeink és hóbortjaink alól én egy optimistább csatajete hallok ki: Legyetek mindnyájan értelmiséggé.” Ez a szöveg került – a következő évben – kötetbe.¹⁷ A *Kiadatlan tanulmányok* (Magvető, 1968) – hasonlóan egyébként az előzőleg említett íráshoz – az egész cikket száműzte, míg az életműkiadás megcsonkította a szöveget: az idézett részből törölte az első mondatot.¹⁸ (*Az Esszépanoráma* című repre-

⁸ A Medve-utcai polgári. Különnyomat az „Iskola és Egészség” 1937. októberi számából. Kecskemét, (1937) Első Kecskeméti Hírlapkiad. és Nyomda Rt. A Faj című fejezet: 70–76.

⁹ A Medve-utcai polgári. Bp., 1943. Magyar Élet.

¹⁰ Vö. A kísérletező ember. Bp., 1963. Magvető. 28–138. A kísérletező ember. Bp., 1973. Magvető és Szépirodalmi. 77–177. A Medve-utcai polgári. Pécs, 1988. Pannónia Könyvek.

¹¹ A minőség forradalma. Kisebbségben. IV. k. 2312–2317.

¹² Híd (Bp.), 1940. 1. sz. (szept. 27.) 18–19.

¹³ Kisebbségben. Tanulmányok. III–IV. k. Bp., 1942. Magyar Élet. 359.

¹⁴ Európai utas. Bp., 1973. Magvető és Szépirodalmi. 694. Az 1968-as *Kiadatlan tanulmányok* (Magvető) föl sem vette a címet.

¹⁵ A minőség forradalma. Kisebbségben. II. k. 1276.

¹⁶ Magyar Csillag, 1943. 1. sz. (jan. 1.) 3–8.

¹⁷ Az értelmiség hivatása. Bp., 1944. Turul. 127.

¹⁸ Két nemzedék. Bp., 1970. Magvető és Szépirodalmi. 682.

zentatív antológia úgyszintén.¹⁹) *A minőség forradalma. Kisebbségben* című négykötetes új tanulmánygyűjtemény-kiadásban – fél évszázad után – a helyreállított szövegű, eredeti változat jelent meg újra²⁰.

Valószínűleg ismertebb a második *Szárszói beszéd* (1943) egyik – ominózus – mondatának a története, sorsa. Az eredeti jegyzőkönyv alapján készült előadásszöveg egyik passzusa a következőképpen fejeződött be. „A zsidókérdésben én sosem általánosítottam, kritikáim és írásaim ezt eléggé bizonyítják. Az azonban egészen természetes, hogy az önkritikátlan, bosszúsomjas zsidóságnak a szemérmes kultúratisztelővel szemben ebben a négy-öt évben rendkívül meg kellett erősödnie, s nagyon rossz füle van annak a készköszőrülésre, aki nem hallja, hogy Shylocknak éppen a szíve kell.”²¹ Már a következő évben megjelent Németh László-kötetből is hiányzik az utolsó tagmondat, tehát a szerző ezt visszavonta.²² A *Szárszói beszéd* újabb kiadásai hol közlik, hol nem a szóban forgó mondatot. Az 1983-as Kossuth-kiadvány benne hagyja a Németh-előadásban a Shylock-utalást,²³ az 1989-es *Sorskérdések* viszont nem közli.²⁴ A fentebb már többször említett új, Püski-féle tanulmánygyűjtemény-sorozat (1992) közli a szóban forgó mondatot.²⁵ A Püski Kiadó egyébként – hasonmás formában – kétszer is megjelentette a szárszói jegyzőkönyvet: természetesen a csonkítatlan Németh-szöveggel.²⁶ Valamennyi kiadás logikája indokolható; egy kritikai kiadás viszont nem tehet mást, mint hogy tájékoztat a szövegváltozatok körülményeiről (miután közölte az elhangzott előadás rögzített szövegét).

Elfelejtett, majd megtalált cikkek

Németh László két rövid tanulmányt, két különböző témájú, különálló elemzést írt (két különböző időpontban) Pap Károly regényíró művészetéről. Ami viszont közös e két írásban: mindkettőnek *Pap Károly* a címe és mindkettő a *Nyugatban* jelent meg. Ámde az egyik 1929-ben, a másik 1931-ben²⁷. Ez utóbbinak egyik fő gondolata a magyar zsidó művész, író identitás- és alkotáslélektani dilemmája. „A mi irodalmunkban – írja itt Németh – Pap Károly tán az első, aki a született művész boldog önkéntelenségével ütött a homlokára: ha már művész vagyok, milyen határtalan szerencse, hogy zsidónak születtem.” (A zsidó létre, lélekre, alkatra utalás többször visszatér ebben a tanulmányban.) A *Tanú* előtti írásokat összegyűjtő kétkötetes *Készülődés* (1941) ezt a cikkét nem tartalmazza. Nem tudjuk, miért. (Csak az 1929-eset.)²⁸ Az életműkiadás *Két nemzedék* című kötete furcsa hibát követ el: évszám nélkül ugyan, de a *Nyugatban* futott 1931-es „új nemzedék”-

¹⁹ Esszépanoráma. 1900–1944. Szerk. Kenyeres Zoltán. III. k. Bp., Szépirodalmi. 471.

²⁰ A minőség forradalma. Kisebbségben. II. k. 1298.

²¹ Németh László előadása. In: Szárszó. Az 1943. évi balatonszárszói Magyar Élet-tábor előadás- és megbeszéléssorozata. Bp., 1943. Magyar Élet. 43.

²² Az értelmiség hivatása. 22.

²³ Szárszó 1943. Előzményei, jegyzőkönyve, utóélete. Szerk. Pintér István. Bp., 1983. Kossuth. 221.

²⁴ Sorskérdések. Szerk. Grezsa Ferenc. Bp., 1989. Magvető és Szépirodalmi. 733.

²⁵ A minőség forradalma. Kisebbségben. II. k. 1287.

²⁶ Vö. Szárszó. Az 1943. évi... 3. kiad. Bp., 1993. Püski. 47.

²⁷ Vö. Pap Károly. = Nyugat, 1929. 20. sz. (okt. 16.) 488–491. Pap Károly. = Nyugat, 1931. 14. sz. (júl. 16.) 104–109.

²⁸ Készülődés A Tanú előtt. I. k. 165–170.

sorozat darabjaként az 1929-es *Pap Károlyt* közli.²⁹ Az ominózus 1931-es cikke csak az *Életmű szilánkokban* első kötetében (1989) találkozhatunk újra, csaknem hatvan év után.³⁰ Meghökkenő ugyanakkor, hogy – minden bizonnyal technikai hiba, figyelmetlenség következtében – a legutóbbi (Püski-féle) tanulmánygyűjtemény-sorozat négy kötetéből *ki-maradt* az 1931-es *Pap Károly*.

Úgyszintén különös sorsa volt az 1939-ben írt *Budapest meghódítása* című cikknek. Ez a *Kisebbségben* tószomszédságában keletkezett írás témájában is a *Kisebbségben* gondolatait fűzi tovább. Legelőször az újvidéki *Kalangyában* jelent meg³¹ – és fél évszázadig ott is maradt. Németh László elfeledkezhetett róla (talán a *Kisebbségben* botránya is hatott rá), mivel sem a *Téli hadjárat* (1940), sem a *Kisebbségben* I–II, III–IV. (1942), sem *Az értelmiség hivatása* (1944) című köteteibe nem vette föl. Az *Életmű szilánkokban* – 1989-ben – viszont újraközzli.³² Ötven év után. (Majd az új Püski-sorozat úgyszintén.)

Átdolgozott s átszerkesztett szöveg

Különös sorsra jutott a Németh László több évtizedes írói működése egyik szívügyének tekintett témavilág feldolgozása: a „magyar műhely”-gondolat, téma, idea, azaz a *Magyar műhely* című esszé. Ez a tanulmány bevezetésnek készült a – soha meg nem jelent – hasonló című kötetéhez, s az induló *Kortárs* legelső, 1957. szeptemberi számában látott napvilágot.³³ Az itt közölt lábjegyzetből tudjuk, hogy az esszét 1956 szeptemberében írta, ezzel az (eredetinek mondható) itt megjelent szöveggel. Legközelebb egy évtized után volt olvasható e címmel egy tanulmány, amely azonban számos pontján eltér az 1956-os (1957-es) szövegtől.³⁴ Könnyen megállapítható, hogy az eredeti tanulmányt Németh László átírta és átszerkesztette. Nem tudjuk, melyik évben (1957 és 1968 között), csak valószínűsíthetjük, hogy 1964–65-ben, a *Kiadatlan tanulmányok* szerkesztése közben (jóllehet, az 1966 januárjában kelt itteni előszóban nem tesz említést átdolgozásról).

Az új változathoz lemaradt az utolsó csillag utáni rész: ebből új cikkváltozat lett, *Előszó a magyar műhelyhez* címmel (erre még visszatérünk). Az utolsó előtti csillag utáni rész végleg kimaradt a kötetbe gyűjtött írói életműből. Ez volt az a magyarázó (talán magyarázkodó) rész, amelyben többek között mintegy az „ördög ügyvédjének” kérdéseire válaszolva megvédi saját koncepcióját. (Például: nemcsak egy, hanem *több* magyar műhely is megfér egymás mellett, ez a koncepció, illetve szellemi törekvés *nem* nacionalista; a nyugati módszer dicsérete *nem* a szocializmus bírálata kíván lenni.) A hatvanas évek közepén Németh László kihagyta innen – nem vállalta – azokat a fejtegetéseket is, amelyek a magyar szocializmus építése mint legfontosabb emberi, szellemi és társadalmi probléma kapcsán a *Kortárs*-beli szövegben még szerepeltek. Ezek ekkor (1957-ben) – kétségkívül –

²⁹ Két nemzedék. 337–342.

³⁰ *Életmű szilánkokban*. I. k. Bp., 1989. Magvető és Szépirodalmi 203–210.

³¹ *Budapest meghódítása*. = *Kalangya*, 1939. 6. sz. 254–257.

³² *Életmű szilánkokban*. I. k. 561–565.

³³ *Magyar műhely* = *Kortárs*, 1957. 1. sz. (szept.) 45–57.

³⁴ *Kiadatlan tanulmányok*. II. k. Bp., 1968. Magvető. 188–202. Ugyanezt a szöveget ld. még: *Megmentett gondolatok*. Bp., 1975. Magvető és Szépirodalmi. 193–205. A felelősség szorításában. *Jelek a társadalomnak*. 1945–1975. Szerk. Németh Ágnes. I. k. Bp., 2001. Püski. 157–167.

az új kommunista hatalom iránti békülékenység jeleként voltak értelmezhetőek, noha (ügyesen lavírozva) az írói függetlenség értéke és szükségessége mellett érvelt. Mert: mivel is építi valójában a szocializmust az író? – tette föl a kérdést. A jó író akkor építi igazán a szocializmust, ha – a tömjénezés helyett – a nagy átalakulásnak azt az oldalát mutatja, ahol „csontok ropognak, a lélek az elviselhetőség határain küzd a beilleszkedésért s a be nem törésért egyszerre”. Vagyis e virtuális magyar műhely írói (1956 szeptemberében, illetve – a megjelenéskor – 1957 szeptemberében) nem kérdőjelezik meg a szocializmus magyarországi változatát (változatait), ennek (ezeknek) vívmányait, ám jogot formálnak arra, hogy küzdjenek „az emberi lélek jó közérzetéért a szocializmuson belül”.

Jelentős változást mutat az új rész-szövegváltozatban az eggyel előbbi csillaggal lezárt fejezet is. Az új változat erőteljesebb, lendületesebb, színesebb, gazdagon van illusztrálva konkrét példákkal, s így terjedelmesebb is, mint a *Kortárs*-beli (első) változat(rész).

S egy megjegyzés a később az *Előszó a Magyar műhelyhez* címen önálló életre kelt cikkhez. Ennek csak az első (kisebbik) fele új szöveg, amit 1957-ben írt, a tartalmi (második) rész átvétel – de átdolgozott változatban – az 1956 szeptemberében írt *Kortárs*-beli eredetiből.³⁵ (Tehát a művek keletkezési dátumának a meghatározásakor az ilyen típusú eltérésekre, lehetőségekre is figyelni kell.)

Kétes hitelességű interjú(k), eltérő című (ill. szövegű) cikkek

Meglehetősen kusza össz állapotban jelentek meg Németh Lászlónak a szovjetunióbeli utazásával (1959 őszén) kapcsolatos írásai. Csoportosítva ezeket, azt mondhatjuk, hogy vannak az utazást közvetlenül megelőző, az utazás alatti és az utazást követő cikkek, interjúk. Talán a legkülönösebb történet az elsőnek említett szövegekhez kapcsolódik. Szeptember 15-én interjú jelent meg a *Magyar Nemzetben*³⁶, majd három nap múlva az *Élet és Irodalomban*.³⁷ Németh László nem ismerte el ezeknek az „interjúknak” a hitelességét. (Az történet, hogy a nyakára küldött MTI-tudósítók szerkesztették össze – Németh jóváhagyása nélkül – a cikket a vele való beszélgetés témái alapján.) Ennek megfelelően nem vette föl sem az 1961-ben megjelent (és még ugyanebben az évben második kiadást megért) *Sajkodi estékbe*, sem az életműsorozat (1974-ben megjelent) ugyane című kötetébe. A *Magyar Nemzet*-beli változat – néhány évvel halála után – az életműkiadásban mégis megjelent (mint autentikus Németh-interjú).³⁸ A Németh László összegyűjtött interjút tartalmazó kötet szintén közli (a *Magyar Nemzet*ből) ezt a beszélgetést, utalva a korábbi megjelenésekre.³⁹ Mindkét helyütt szerepel az *Élet és Irodalomban* kihagyott két mondat: „Ez

³⁵ Vö. Utolsó széttekintés. Bp., 1980. Magvető és Szépirodalmi. 619–620. A felelősség szorításában. I. k. 168–169.

³⁶ Ld. Tízezer oldalt fordítottam már oroszról, most személyesen is megismerkedem a szovjet nép életével. Németh László nyilatkozata terveiről, szovjetunióbeli útjáról. = Magyar Nemzet, 1959. szept. 15.

³⁷ Az orosz könyvek után, melyeket fordítottam, most személyesen is megismerkedem a szovjet nép életével. Németh László nyilatkozata terveiről, szovjetunióbeli útjáról. = Élet és Irodalom, 1959. szept. 18. 2.

³⁸ Tízezer oldalt fordítottam... In: Utolsó széttekintés. Bp., 1980. Magvető és Szépirodalmi. 815–817.

³⁹ „A szellem: rendező nyugtalanság.” Beszélgetések Németh Lászlóval. Szerk. Monostori Imre. Bp., 1992. Argumentum. 117–120.

a kis ház, ez a csodás környezet sok erőt adott. Remélem, bírni fogom”. (Mármost a szovjetunióbeli öthetes utazást.) Nem vette föl viszont ezt a kétes hitelességű interjút *A felelőség szorításában* főcímű, Püski-féle (2001-es) tanulmány-összkiadás.

A moszkvai Literaturnaja Gazetából átvett *Két nagy esemény közt* című cikket⁴⁰ és a szintén Moszkvában elhangzott *Pohárköszöntő* az újságbeli közlések után fölvtették a Németh-kötetek is. A *Pohárköszöntő* szövege az *Élet és Irodalombelihez* képest⁴¹ a *Sajkodi estékben* több ponton – jelentést módosítóan – megváltozott. A módosulások lényegét úgy lehet összefoglalni, hogy a – később sokat bíralt – cikket Németh László (vagy valaki más) utólag még „vonalasabbá” tette. (Például: „az új világ kibontakozása” helyett „a forradalmi események” szerepel; az 1956-os forradalomra utalva, a „számos véletlen körülmény” helyett „számos szerencsétlen körülmény”, a „robbanás” helyett „nemzetrobbanás” került be a kötetbe, s egy 1934-es esszéjére utalva a kötetbeli cikkben megjelent egy eredetileg nem létező mondat: „Magát Lenint pedig úgy említi, mint abban az időben kevesen.”)

A Szovjetunióból való hazatérés után összefoglalót írt tapasztalatairól, mely cikk különböző címekkel jelent meg⁴², s amelyet kötetbe is fölvtett.⁴³ (Azzal a – nem csekély – változtatással, hogy ez utóbbiban elhagyott egy olyan mondatot, amely nyilvánvalóan erős túlzás volt az újságcikkben: „Az élet számos jelensége már a kommunizmus csíráit érzékelteti.”)

Van még egy darabja ennek a szovjetunióbeli „utazás ciklus”-nak, amelyik talán a legérdekesebb, mindenesetre a legszemélyesebb. Különös, hogy ezt a kis írását Németh László nem adta közre újságban, és életében nem került kötetbe sem. Pedig ezt is 1959-ben írta s a címe is: *Szovjet út*.⁴⁴ A szövegből kiderül, hogy ez a vallomás a búcsúesten készült, s az is látszik, hogy ez az első változata az itthon publikált úti élményeknek. Mégis: a szerző egyik utazás-cikkében sem mutatja meg oly őszintén, semmivel meg nem zavart lelkiállapotban önmagát mint ebben. Egyben élénken emlékeztetve régebbi gondolkodói önmagára, észjárására, világképére is.

*

Korreferátumom elején említettem, hogy ezeket a filológiai érdekességeket a Németh-publikálások és -kiadások világából nem kerestem programszerűen, de *meztaláltam* számos Németh László-szöveg pontosítási kívánságának és kényszerének a következményeképpen. Hozzászólásom tehát nem a majdani, az egykori kritikai kiadás hatalmas munkálatának valamiféle előtoredéke kíván lenni, hanem pusztán annak a szakmai igénynek az erősítője, amely kívánatosnak, sőt – láthattunk egy-két példát erre – igen fontosnak tartja a Németh László-életmű minden egyes sorának feltárását és tudományos módszerrel történő hitelesítését, azaz: a kritikai kiadást.

⁴⁰ *Élet és Irodalom*, 1959. okt. 9. 5. A Népszabadságban (1959. okt. 11.) Új alternatíva előtt címmel jelent meg részlet a cikkből. Kötetbe *Két esemény közt* címmel került be.

⁴¹ *Pohárköszöntő*. = *Élet és Irodalom* 1959. okt. 23. 3. Vö. *Sajkodi esték*. Bp., 1961. Magvető. 412–417., 2. kiad. 409–414.

⁴² Németh László nyilatkozata: „A Szovjetunió keresztül irodalmunknak ablak nyílik a világra.” = *Magyar Nemzet*, 1957. okt. 25. Az utópia valósággá válik. Németh László nyilatkozata szovjetunióbeli útjáról. = *Népszabadság*, 1959. okt. 25.

⁴³ Itthon. In: *Sajkodi esték*. Bp. 1961. Magvető. 418–424. 2. kiad. 415–421.

⁴⁴ Utolsó széttekintés. 755–757. *A felelőség szorításában*. I. k. 59–60.